

Flexibele examens bij het vak economie

■ Twan Huijbers

Dhr. T. Huijbers MSc. is toetsdeskundige economie vwo bij Stichting Cito en docent economie bij het Stedelijk Gymnasium Nijmegen
E-mail: twan.huijbers@cito.nl

In het voortgezet onderwijs mogen leerlingen voor een of meerdere vakken het examen op een hoger niveau afleggen. Uit de examenmonitor van DUO (2018; 2019) blijkt dat in de praktijk maar weinig leerlingen van deze mogelijkheid gebruik maken. Stichting Cito maakte een analyse welke extra kennis en vaardigheden worden gevraagd om het centraal examen economie op een hoger niveau af te leggen en welke inspanning dit van leerlingen vraagt.

De praktijk

In het artikel 'Herijking centraal examen' (2019) pleit de VO-raad voor een andere examensystematiek. De vertaling wordt gemaakt in maatwerk door onder andere flexibele leerroutes voor te stellen, zoals het afleggen van een examen op een hoger niveau in een of meerdere vakken. In de praktijk spelen hier enkele problemen. Josic (2016), Brekelmans, Fleur, Beliaeva, & Van Toly (2017) en de Onderwijsraad (2015) geven aan dat slechts 43% van alle middelbare scholen alle onderwijsniveaus aanbieden, waardoor voor de grootste meerderheid van de leerlingen sprake is van een belemmering om een vak op een ander niveau te volgen (er vanuit gaande dat een vmbo-leerling examen wil doen op havoniveau en een havoleerling op vwo-niveau). De Inspectie van het Onderwijs noemde in een rapport uit 2011 belemmeringen waardoor leerlingen weinig gebruik maken van het examen doen op een hoger niveau: "Het verschil in cursusduur tussen vmbo en havo en tussen havo en vwo, rooster-technische problemen en het ontbreken van specifieke mogelijkheden in het vervolgonderwijs." Met betrekking tot het vervolgonderwijs wordt

vaak besproken dat leerlingen geen voordelen hebben zoals vrijstelling van vakken bij vervolgopleidingen, waardoor leerlingen in het voortgezet onderwijs vooral op basis van intrinsieke motivaties examen doen op hoger niveau. Vanaf januari 2018 zijn twee belangrijke wijzigingen doorgevoerd, zodat het mogelijk aantrekkelijker wordt voor leerlingen. Zo kan een leerling die examen doet op een hoger niveau een vermelding krijgen op het diploma. Bovendien mogen leerlingen bij een tegenvallend resultaat op het examen in het eerste tijdvak, in het tweede tijdvak alsnog het examen afleggen op het geëigend niveau zonder dat dit ten koste gaat van hun recht op herkansing. Uit onderzoek van de Weerd et al (2019) blijkt dat veel scholen nog niet bekend zijn met deze wettelijke terugvaloptie. Uit hun onderzoek blijkt dat deze onwetendheid leidt tot enige terughoudendheid onder scholen bij het aanbieden van flexibel examen doen aan hun leerlingen. Uit de examenmonitor van DUO volgt dat in 2018 7,2% van de vmbo-bb kandidaten examen op het niveau vmbo-kb deed (in 2019 was dit 8,7%), terwijl slechts 0,10% van de vmbo-gt leerlingen examen deed op havoniveau. Van de havoleerlingen heeft

0,90% examen gedaan op vwo-niveau (in 2019 was dit opgelopen naar 1,2%).

Het onderzoek: inhoud en conceptuele verschillen

Stichting Cito onderzoekt welke inhoudelijke kennis en vaardigheden een leerling moet aanvullen om examen te doen op een hoger niveau. Hiermee wil stichting Cito transparanter en inzichtelijker maken voor leerlingen en docenten wat er verwacht wordt. In dit artikel wordt deze analyse voor het vak economie besproken. Voor het vak economie is op basis van de examenprogramma's en syllabi (CvTE, 2020) beschreven welke extra inspanningen een leerling moet doen om examen te doen op een hoger niveau. Daar is ook een globale tijdsinschatting bij gegeven. Het examen bestaat uit schoolexamens en een centraal examen. Voor de eenvoud is hier gekozen om alleen naar het centraal examenprogramma te kijken.

De kennis en vaardigheden die leerlingen op vmbo-, havo- of vwo-niveau moeten beheersen, verschillen zowel qua onderwerpen als qua diepte van beheersing. Op een hoger niveau worden uiteraard vaardigheden van een hogere orde gevraagd. Een voorbeeld over winstberekening:

vmbo gt: de kandidaat kan (...) het verband leggen tussen de begrippen kosten, opbrengsten, winst en verlies en berekeningen in dit verband maken met behulp van verstrekte of verzamelde gegevens in een realistische context

havo: de kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen: winst voor een producent indien de totale opbrengsten hoger zijn dan de totale kosten en de kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen: maximale winst en de wijze waarop producenten hiernaar streven in verschillende marktvormen (alleen rekenkundig)

vwo: de kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen: de invloed van het verloop van opbrengsten en kosten voor de omvang van de winst, zowel gemiddeld als totaal. En: de invloed van marginale opbrengsten en marginale kosten op de (maximale) winst

Het verschil tussen de niveaus wordt hierin duidelijk. Het vmbo gt werkt in een context die aansluit bij de leefwereld van de leerling, waar bij havo en vwo de context abstracter wordt. Het verschil tussen de contexten waarbinnen de opgaven geconstrueerd worden, is dat een context voor vwo abstracter mag zijn en verder weg van de werkelijkheid dan voor havo. Voor de vergelijking van de syllabi heeft dit een belangrijke implicatie. Als concepten tussen de syllabi met elkaar overeenkomen, dan vergt dit nog steeds een extra inspanning van een leerling als deze concepten op een ander (abstractie)niveau beheerst moeten worden.

Per examendomein is een analyse gemaakt welke extra's er op havoniveau gevraagd worden ten opzichte van het vmbo-gt-niveau en op het vwo-niveau ten opzichte van het havoniveau. In tabel 1 staat een voorbeeld van de analyse met betrekking tot het domein Markt. De vmbo-gt-syllabus heeft een andere indeling dan de havo/vwo-syllabi, maar uiteindelijk is de indeling een willekeurige vorm om de overeenkomstige concepten en aanvullende concepten weer te geven. In onze analyse is gekozen om de havo/vwo-indeling te nemen.

In tabel 1 staan eerst de concepten uit de vmbo-gt-syllabus. Indien een vmbo-gt'er examen wil doen op havoniveau, dan komen daar concepten bij uit de havo-syllabus. Het blok van vmbo en havo samen vormt dus de havo-syllabus op dit domein. Een havist die examen wil doen op vwo-niveau zal vervolgens de extra concepten moeten beheersen die onder het kopje 'vwo' staan vermeld. De concepten zijn uiteraard aan veranderingen onderhevig.

Tabel 1. Analyse van het domein D (markt).

Domein D (Markt)
vmbo gt
basisbehoeften, soorten goederen en schaarste
vraag en aanbod (+ toepassing op arbeidsmarkt)
afzet, omzet, kostprijs en winst
grafische analyse van vraag en aanbod
verschuivingen van vraag en aanbod
marktvormen: volledige mededinging, monopolistische concurrentie, oligopolie en monopolie
onderscheid abstracte markt en concrete markt
overheidsingrijpen op de markt (niet specifiek gevolgen op de markt door min-max prijzen)
heterogeniteit en homogeniteit
havo
+ substitutie en complementariteit
+ verschuivingen collectieve vraag- en aanbodlijn i.c.m. domein H
+ bepaling van maximale winst
+ consumentensurplus en producentensurplus
+ overheidsingrijpen door minimum- en maximumprijzen, subsidies en belastingen
+ octrooien en patenten
+ prijselasticiteit van de vraag
+ inkomenselasticiteit (grafisch-verbaal)
+ prijsdiscriminatie (grafisch-verbaal)
+ toezicht marktevenwicht door overheid, AFM en ACM
+ positieve en externe effecten in relatie met marktfalen
+ arbeidsmarkt, evenwichtsloon en minimumloon
vwo
+ individuele en collectieve vraaglijnen
+ relatie tussen prijselasticiteit en de omzet
+ het herleiden en interpreteren van de marginale opbrengsten en kosten
+ rekenen met prijsdiscriminatie
+ Pareto efficiëntie als maatstaf voor welvaart
+ Surplus als maatstaf voor welvaart en doelmatigheid van beleid

Vanaf 2023 is er een nieuwe versie van de syllabus van kracht. Voor alle domeinen kan deze analyse gedaan worden door per domein te kijken wat kandidaten extra moeten doen.

Hieruit volgt een totaalbeeld van de concepten per niveau, zoals te zien is in tabel 2.

Tabel 2. Overzicht domeinen inspanning in uren

Domein	vmbo → havo	havo → vwo tot en met 2022	havo → vwo vanaf 2023	
A	12	8	8	} Algemene vaardigheden
B	2	2	2	
C	10	2	2	} Schoolexamen
D	45	24	24	
E	10	4	4	} Micro-economie
F	10	6	4	
G	10	6	6	
H	15	10	20	} Macro-economie
I	15	8	55	
Totaal	129 uur (3 uur per week is 43 weken)	70 uur (3 uur per week is 23 weken)	125 uur (3 uur per week is 42 weken)	

De ureninschatting is gebaseerd op de eigen ondervinding van enkele docenten en studiewijzers van methoden met betrekking tot het aantal lessen dat nodig is om de genoemde concepten te bestuderen, inclusief een aantal uur voor het leren van de stof. De uren kunnen in de praktijk daarom voor een zeer vaardige leerling lager uitvallen, en voor een minder vaardige leerling wellicht tegenvallen. De ureninschatting van het macro-gedeelte van het vwo-programma is deels gebaseerd op de ureninschatting die gedaan is door de syllabuscommissie vwo. Daar is echter rekening mee gehouden dat het macro-economie gedeelte voor havo beperkter is geworden, en de havoleerling dus meer tijd nodig heeft om in beginsel al de macro-economische zaken te beheersen.

Vanwege organisatorische belemmeringen (zoals eerder beschreven) is het een realistische aanname om te stellen dat leerlingen een groot gedeelte van de extra studielasturen in hun eigen tijd moeten invullen (in tussenuren, thuis of via bijles). Dit verklaart wellicht waarom slecht een klein gedeelte van de leerlingen besluit examen te doen in een of meerdere vakken op hoger niveau. De totale

extra studiebelasting is voor de vmbo-gt-leerling relatief fors te noemen, waarbij eenzelfde conclusie kan worden getrokken voor een havoleerling vanaf 2023 op basis van tabel 2.

Vervolgopleiding in het hoger onderwijs

Uit onderzoek van De Graaf et al. (2020) blijkt dat leerlingen vooral kiezen voor het afleggen van een examen op een hoger niveau vanuit een persoonlijke interesse, en dat het vaak om afstromers gaat die alsnog één vak op een hoger niveau afsluiten. Vanuit vervolgopleidingen zijn er geen eisen of vrijstellingen als een vak op een hoger niveau afgesloten wordt, maar leerlingen kunnen zichzelf een voorsprong verschaffen bij een vervolgopleiding als zij een vak op een hoger niveau afsluiten. Daarbij kan het ook mogelijk zijn in de toekomst dat de leerling niet het hele examen voor het vak op een hoger niveau aflegt, maar slechts enkele inhoudsgebieden als extra tot zich neemt (wederom via zelfstudie of via extra lessen als scholen dit georganiseerd krijgen). Voor het vak economie kan het relevant zijn om bijvoorbeeld alleen micro-economie of juist macro-economie op havoniveau te volgen naast het afleggen van het vmbo-gt-examen. Hierbij is

het wel aannemelijk dat de leerling ook het gedeelte algemene vaardigheden moet bestuderen, omdat de reken- en informativaardigheden op een hoger niveau een hoger niveau van de algemene vaardigheden vragen.

Conclusie

Dit onderzoek laat zien dat de examenprogramma's en syllabi voor de verschillende onderwijsniveaus ver uit elkaar kunnen liggen. Het vraagt dan ook een forse tijdsinvestering van een leerling om examen te doen op een hoger niveau. Hoewel het een interessante optie is om flexibel te examineren, blijkt dit in de praktijk beperkt haalbaar. Er kunnen alternatieve tussenoplossingen zijn die voor leerlingen interessant kunnen zijn. Stichting Cito zal voor verschillende vakken in kaart brengen welke kennis en vaardigheden een kandidaat extra nodig heeft om examen te kunnen doen op een hoger niveau. Hiermee beogen we een eerste stap te zetten om de haalbaarheid van flexibel examineren voor leerlingen in de toekomst te vergroten. ■

Literatuur

- Brekelmans, J., Fleur, E., Beliaeva, T., Van Toly, R. (2017). Maatwerkdiploma's in het voortgezet onderwijs en doorstroom naar vervolgonderwijs. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- CvTE. (2020). Syllabi economie vmbo gt, havo en vwo-economie. Utrecht: CvTE.
- De Graaf, D., Stolp, T., Van der Ven, K., Van der Vegt, A. L., Bekkers, H., Van den Langenberg, K., & Suijkerbuijk, A. (2020). VO-diploma met vakken van verschillend niveau. Amsterdam: SEO Economisch onderzoek.
- De Weerd, M., Dekker, B., Van Bergen, K. (2019). Pilot Recht op maatwerk. Amsterdam: Regioplan.
- DUO. (2018; 2019). Examenmonitor. Groningen: DUO.
- Josic, A. (2016). Op weg naar maatwerk. <https://www.laks.nl/wp-content/uploads/2018/09/Maatwerk-visiedocument-website-3-05.pdf>, geraadpleegd op 10 oktober 2020.
- Onderwijsraad. (2015). Maatwerk binnen wettelijke kaders. Den Haag: Onderwijsraad.
- VO-raad. (2019). herijking centraal examen. <https://www.vo-raad.nl/themas/toetsen-examens/onderwerpen/flexibilisering-centraal-examen>. Geraadpleegd: 2 september 2020.

Intrinsieke motivatie is de belangrijkste reden